

Božidar Debenjak

LUTHROVA KRITIKA DOBIČKARSTVA IN GRABEŽLJIVOSTI

1

Za razumevanje Luthrovih spisov o dobičkarstvu in grabežljivosti je treba imeti pred očmi naslednje: Martin Luther je živel v času, ko je bil kapitalizem še ekonomski sistem v nastajanju. Počasi je spodkopaval in spodrival fevdalna razmerja. Vpliv denarnega gospodarstva je bil vse večji. Večala se je vloga trga. A hkrati z večjo vlogo sproščujočih elementov gospodarstva se je večal tudi prostor za špekuliranje in mahinacije, za gospodarske trike in goljufije. Reformator Martin Luther tu ni mogel ostati neprizadet. Njegovo izhodišče je bilo obnova krščanskega nauka: odvreči je bilo treba vse nepristne dodatke in se vrniti k čistosti nauka, kakršen je obstajal v svojem izhodišču, torej k bibliji, tako k Staremu testamentu kot k evangeliju, Cerkev pa mora ponovno vzpostaviti razmerja, kot jih kažejo Pavlova pisma. Za Luthra je bistveno, da se vzpostavi nova trdnost vere. Pri tem ne zavrača samo rimskega vztrajanja na tradiciji, na »nauku cerkvenega učiteljstva«, temveč tudi »zanesenjaštvo« (*Schwärmerei*), torej subjektivizem v tolmačenju, vključno z idejami socialne utopije v vseh njenih tedanjih podobah, od Thomasa Münzerja do prekrščevalcev. Na tem ozadju je posebej zanimivo, kako in zakaj se Luther tako strastno spoprijema z imanentnimi lastnostmi kapitalizma, jih sooča s krščanstvom in razgalja. Luther v začetni dobi kapitalizma prepozna brezobziren lov za dobičkom in ga obsoja, vse v duhu krščanskih načel. Luthrova kritika denarnega gospodarstva, finančnih špekulacij in prisvajanja dobička se na prvi pogled zdi prezgodnja, saj je ravno kapitalizem odprl pot velikemu razvoju produktivnih zmožnosti.

Toda to, kar je Luther kritiziral že, ko je šele vzkalilo, se nam v svoji do konca razviti obliki potrjuje v svoji nevzdržnosti. Kot pravi Hegel: »Kar je bilo res v začetku, je res šele na koncu, In kar je res na koncu, je bilo res že v začetku.«

2

Luther se je z ekonomskimi problemi vztrajno ukvarjal. Prve zapise srečamo že v letih 1519 in 1520 v spisih (*Mali sermon o dobičkarstvu, Krščanskemu plemstvu nemškega rodu*, in (*Veliki sermon o dobičkarstvu*;¹ leta 1523 sledi pridiga ali *Sermon k evangeliju o bogatašu in ubogem Lazarju*; nato izide leta 1524 spis *O kupčiji in dobičkarstvu*, leta 1525 ponatisnjen z dodanim velikim sermonom v dveh delih *O dobičkarstvu* iz leta 1520. Ob petnajstletnici te knjige izide leta 1540 navodilo *Fararjem, da pridigajo zoper dobičkarstvo*. Vzporedno s temi besedili se s to problematiko srečuje tudi v manjših spisih in pismih. To zavzeto in poglobljeno ukvarjanje z moralnimi problemi zgodnjega kapitalizma je doživljalo ponatise tudi po Luthrovi smrti (npr. pridiga o bogatašu in Lazarju 1555, *O kupčiji in dobičkarstvu* in pa poslanica *Fararjem ...* 1589). Po stoletjih so ti spisi naredili velik vtis na Karla Marxa, ki si je iz njih naredil obširne izpiske; po njih narejene citate najdemo tako v *Kapitalu* kot v *Teorijah o presežni vrednosti*. V rokopisih je Luthra imenoval kar *der älteste deutsche Nationalökonom* (najstarejši nemški nacionalni ekonom).² Ob tem pa pripominja, da Luther v tej kritiki ohranja tradicijo, nasprotno pa prva apologija dobičkarstva izhaja iz Holandije (Marx v Marx in Engels 1976–1982, 4:1534).³ Zanimiv je tudi citat iz zgodnjih del: Engels po pravici pravi, da je Adam Smith ekonomski Luther (Engels [1844] v Marx in Engels 1979, 1:216).⁴

- 1 Beseda *sermon* izvira iz latinskega *sermo* »govor«. Govor v okviru cerkvenega obreda je »pridiga«. V poimenovanih delov evangelijev nastopata že sinonimno obe imeni: *Govor na gori* ali *Pridiga na gori* (Mt 5–7), *Govor/Pridiga na poljani* (Lk 6,20–49). Grško ime je *homilia*.
- 2 Rokopisi o kritiki politične ekonomije, 1858–1861 (Marx v Marx in Engels 1980, 35).
- 3 Prispevek h kritiki politične ekonomije (rokopis), 1861–1863.
- 4 Očrti za kritiko nacionalne ekonomije.

Luthrov pristop k ekonomiji, ki mu je izhodišče moralna teologija, je res predhodnica h kasnejši nacionalni ali politični ekonomiji. Kot je znano, je politična ekonomija v svoji klasični obliki izšla iz moralne filozofije: učenec angleške moralne filozofije je bil tudi Adam Smith in v svoji teoriji je izhajal iz moralne presoje, kaj je treba in kaj je dopustno storiti v urejanju gospodarstva. (Marsikaj od tega, kar je zapisal Adam Smith, se lahko danes bere kot kritika neoliberalizma.)

Luthrovo izhodišče pa je moralna teologija, torej presoja, kaj se v takratnem gospodarstvu še sklada s Kristusovim naukom, kaj pa je v nasprotju z njim. Luthrova razmišljanja so pomembno dopolnilo tudi v razpravi o protestantski etiki in duhu kapitalizma. Luther se sooča z ekonomijo v času prehoda iz naturalnega v denarno gospodarstvo z vse večjo vlogo finančnega kapitala. Ob tem je posebno pozoren na finančne mahinacije in jih odločno obsoja. Razkrinkava različne trike, s katerimi se realno bogastvo preliva v roke finančnega kapitala. In ravno s tem je danes ponovno aktualen, saj živimo v svetu najbrutalnejših finančnih mahinacij: finančni triki so opustošili evropsko in ameriško gospodarstvo, pognali množice na rob preživetja, ker je na mesto kolikor toliko normalno plačanega dela v Evropi in Ameriki stopilo mizerno podplačano delo »tretjega sveta«, ceneni izdelki podplačanega dela pa so nekaj časa ustvarjali videz relativne blaginje v Evropi in Ameriki in blažili realno siromašenje delavstva in srednjih slojev v Evropi in Ameriki. Analize ameriških predsedniških volitev kažejo, da sta imela realno šanso za zmago samo kandidata, ki sta nagovarjala žrtve tega pustošenja, seveda vsak z druge strani, torej Sanders in Trump, oba z apelom na spremembo in na čustva frustriranih, ne pa kandidatka, ki je obljubljala nadaljevanje po ustaljeni poti. Luther nas spominja, da ima gospodarstvo naturalno podlago, merkantilizem pa je močno v zraku; kasneje so proti merkantilizmu nastopili fiziokrati, ki so ponovno postavili v središče realni sektor. Zmagoslavja finančnega kapitala so se končevala v tragedijah: »črni torek« leta 1929 je imel med posledicami tudi »tretji rajh« in zaostritev stalinizma; alternativna pot z New Dealom je omogočila več desetletij države blaginje; »nova desnica« je prinesla

nov val gospodovanja finančnega kapitala; ni se zrušil samo samozvani »realni socializem«, temveč se je skrhalo tudi država blaginje; triumf finančnega kapitala je obvladoval »globalizacijo«. Kitajska, ki je krepila realni sektor, je pridobila na moči, vsi drugi so vsaj relativno, marsikdaj pa tudi absolutno oslabei. Finančni zlom iz leta 2008 so reševali z denarjem davkoplačevalcev, na koncu pa je finančni kapital zagospodoval nad državami. Pot v katastrofo je tlakovana. Luthrova kritika zgodnje faze nam kliče v spomin Heglove besede: »Kar je bilo res v začetku, je res šele na koncu; in kar je res na koncu, je bilo res že v začetku.«

4

Prvo besedilo *O kupčiji in dobičkarstvu* ima poseben poudarek na dobičkarstvu v trgovanju. Besedilo se razpenja od bibličnega uvoda prek razpravljanja o egiptovskem Jožefu in njegovih nakupih zalog v času debelih krav in hranjenju zalog za dobo suhih krav v primerjavi s špekulativnim kopičenjem zalog in ustvarjanjem draginje, nato pa prehaja na kvarjenje in ponarejanje blaga; med drugim omenja vlačenje popra, da se mu poveča teža. Na tožbe trgovcev, da jih knezi premalo ščitijo pred roparji, pravi Luther: »Marsikdaj so roparji Božja kazen; uropajo trgovcem tisto, kar so ti z nepošteno trgovino naropali.«⁵ Na koncu ošvrkne še kneze: navaja iz Izaije, da so vladarji postali komplici tatinstva.

Luthrovo razpravljanje o ekonomskih vprašanjih v spisu o *Kupčiji in dobičkarstvu* je mogoče brati na dva načina.

Najprej ga lahko beremo v smislu prvega pogleda: pred nami je pridi-ga, v kateri avtor našteva in kritizira ravnanje svojih sodobnikov, trgovcev 16. stoletja, izhodišče za kritiko pa so mu nauki iz Biblije. Stari in zlasti Novi testament mu povesta, da so zavržena ravnanja denimo jemanje in dajanje kredita, poroki pri posojilih, obresti – same stvari, brez katerih si življenja niti predstavljati ne znamo – obenem pa še vrsta naivnih trikov in rokohitrskih umetnij za maksimiranje zaslužka in ekstraprofite, ki jih danes srečamo predvsem v kriminalnem podzemlju. Po tem modelu branja imamo pred seboj torej neki časovni dokument, neko kritiko

5 Pri navajanju Luthrovih del ni sklicev, ker so prevedeni po izvirnih izdajah, sistem paginacije iz 16. stoletja pa je zelo zapleten in predvsem zanimiv za strokovnjake.

zgodnjekapitalističnih praktik v daljnem 16. stoletju. Naivni opis mahinacij in goljufij nas lahko zabava, lahko se tudi sprašujemo, kaj neki je Luther mislil doseči, ko pa vendar naše vsakdanje življenje kaže, da se ne da živeti, denimo, brez kreditov, samo z gotovinskim poslovanjem, brez obresti itn. Obenem pa takih goljufivih trikov, kot je vlaženje popra, da bi bil težji, nihče več ne počne. Blago ima danes predpisane vse mogoče pogoje, ki jih mora izpolnjevati, da bi se smelo prodajati. Na koncu lahko vzkliknemo: Je mar sploh vredno brati to naivno pisanje? Svetopisemski izreki prav tako niso še nikogar odvrnili od špekulacij, kar vidi tudi Luther sam.

Lahko pa ga beremo bistveno drugače: Luthrovo kritiko zgodnjega kapitalizma izprašamo glede na to, kaj sami doživljamo in živimo kot pozni kapitalizem. Luthrov prostodušni opis fenomenov trgovskega lova za profitom in ekstraprofitom nas potem izzove, da te fenomene preslikamo na njihove današnje korelate – in osupnemo: vse je tako neusmiljeno znano ...

Kar se je Luthru dogajalo kot fenomenom znotraj takratne države (na katere kliče kneze in gospode), se danes dogaja kot fenomenom globalizacije: Velike ribe žro majhne; managerji iztiskajo druge managerje z najbolj perfidnimi sredstvi; sovražni prevzemi Luthrovega časa so bili otroška igra v primerjavi z današnjimi. Kar kritiki očitajo Microsoftu, kaj je to drugega kot brutalna monopolizacija trga? Kvarjenje produkta s slabšanjem surovin je še mnogo hujše od Luthrovega vlaženja popra in ingverja. Da bi bil kupec potegnen za nos zastran količine, so mnogi izdelki v majhni škatlici ali steklenički, ki se skriva v veličastni embalaži (Nemci so zanj oskovali ustrezen izraz: *Mogelpackung* – »goljufivo pakiranje«). Klasični trik reklamnega zavajanja je »absolutni komparativ« (»za 14 % večja pralna moč«, »štirikrat bolj gladki lasje« – kot kaj večji, kot kaj bolj gladki?) Izdelki se bolj dizajnirajo kot pa tehnično izboljšujejo. Tudi Volkswagnova goljufija z dieselskimi motorji je močno zgovorna. In še bi lahko naštevati.

Lakomnost, ki jo je Luther postavil na sramotni steber, danes enako bičajo okoljevarstveniki in ekonomski kritiki globalizacije; prvi zato, ker bomo zaradi lakomnosti ali pohlepa ne samo uničili ekosisteme in iztrebili večji del biološke raznovrstnosti, temveč celo ogrozili življenje človeštva; drugi zato, ker po logiki »eksternalizacije stroškov« (beri:

prevaljevanja na druge) gre z umazanimi industrijami in ekološkimi riziki v manj razvite dežele, v razvitih deželah pa »od-racionalizira« proč delovna mesta, ker seli produkcijo k ceneni delovni sili. Obenem pa kapital izsiljuje matično deželo, naj mu z davčnimi olajšavami in drugimi prednostmi osladi vsaj okrnjeno ostajanje »doma«.

Luther je zahteval od oblasti, naj trgovce prisili k solidnosti, vsaj k osnovni poštenosti. Problem v času globalizacije je še hujši: soigra ekonomije in politike v nacionalni državi se je podrla; prej je nasproti ekonomskemu »pohlepu« stala država in politika s »skupnim interesom«. Politični korektiv v podobi demokratične države pa je brezzob, odkar mu nasproti ne stoji več »pohlep« nacionalne ekonomije, temveč »pohlep« globalne ekonomije, transnacionalnega kapitala. Že Luther pa je bil skeptičen: knezi so bili povezani s tistimi, katere naj bi kontrolirali. Tudi to se sliši nekako znano, celo v metropoli globalizacije, v edini supersili, politika ni korektiv ekonomiji, temveč je z njo liirana. Za mnoge presenetljivi razplet ameriških predsedniških volitev je rezultat nemočnega besa tistih, ki so postali žrtve te nečlovečne podrejenosti politike interesom finančnega kapitala.

Na tej točki je Luther lahko spomnil na Božjo jezo; omenjal je vesoljni potop ter Sodomo in Gomoro. Nam današnjim prej pridejo na misel ekološke katastrofe; lakota v Afriki povzroča razpadanje družbe, spopade in množične migracije. Tudi naša skepsa zastran smeri sprememb političnih razmer seveda ni izginila.

5

V drugem besedilu, v (*Velikem sermonu*) *O dobičkarstvu*, se Luther obrača k pojmom »dati, podariti«, »posoditi« in »dati kredit«. Sermon je razdeljen na dva dela, ki imata vsak svoje naštevanje: prvi del od »prvič« do »dvaindvajsetič«, drugi del od »prvič« do »petnajstič« in nekaj zaključnih odstavkov. Spis začenja naslednji programatski odstavek:

Prvič: treba je vedeti, da sta v naših časih, za katere je apostol sveti Pavel napovedal, da bodo nevarni, lakomnost in dobičkarstvo ne le silovito izbruhnila po vsem svetu, temveč sta si tudi dovolila iskati razna pokritja sramote, pod katerimi ju štejejo za primerna, tako da lahko

svobodno uganjata svojo hudobijo. In prek tega je brž prišlo do tega, da se zaničuje sveti evangelij. Zato je nujno, da v tem nevarnem času sleherni človek dela zelo previdno in v poslu s časnimi dobrinami ravna s pravim razlikovanjem, s pozornim upoštevanjem svetega evangelija našega Gospoda Kristusa.

S časi, ki bodo »nevarni« [ferlich, moderno gefährlich], ima Luther pred očmi mesto »Prišel bo namreč čas, ko nekateri ne bodo prenesli zdravilnega nauka, ampak si bodo po svojih željah poiskali veliko učiteljev, ker hočejo ustreči svojim ušesom in bodo ušesa obračali proč od resnice ter zabredli v bajke«. (2 Tim 4,3–4.) To so časi, v katerih si vsak po svojih željah prikraja tudi Kristusov nauk, kar zadeva podaritev in posojanje. Luther si zato najprej prizadeva izluščiti te elemente Kristusovega »zdravilnega nauka«⁶ in izločiti nauke interesno pristranskih učiteljev.

Začenja s Kristusovim radikalnim naukom o nenasilju, ki obsega tudi prepoved fizične samoobrambe. Nato prehaja na kritiko »trik(ov), s katerimi so nauk in zgled našega ljubega Gospoda Jezusa Kristusa s svetim evangelijem, vsemi njegovimi mukami in svetostjo doslej sprevračali, naredili neznanega ter povsem zatrli, da naj bi bili zdaj ta čas najboljši kristjani oni duhovski in posvetni prelati in podložniki, ki sledijo tem umetnijam ter si prizadevajo proti Kristusovemu življenju, nauku in evangeliju«. Pravi Kristusov nauk razume tako, »da naj nihče ne bi bil sam tožnik, temveč bi drugi v bratovski zvestobi in skrbi drug za drugega naznanili gosposki: ta je nedolžen in oni je kriv«; gosposka pa bi poskrbela za pravično sojenje in kaznovanje. Tak odnos do časnih dobrin je po Luthru prva in najvišja stopnja krščanskega odnosa. Druga, že judovskemu ljudstvu naložena stopnja je izražena v stavku: »Ker v deželi ne bo zmanjkalo revežev, ti zapovedujem in pravim: Široko odpiraj svojo roko svojemu revnemu in ubožnemu bratu in mu dajaj« (5 Mz 15,11). Zato ne sme biti nihče berač. Mimogrede ošvrkne še beraške redove. Nato Luther preide na dajanje in podarjanje, kjer nekateri podarjajo samo »svojim prijateljem, bogatim in mogočnim, ki njihovih daril ne potrebujejo, zraven pa pozabljajo na potrebne«. Proti temu navaja mesto

6 Z die heilsame lere – »zdravilnega nauka« Luther točno prevaja grški izvornik: tes hygiiaouses didaskalias; prevod SSP z »zdravega nauka« je napačen.

iz evangelija (Lk 14,12–14), ki zapoveduje ravno nasprotno. Zapoved »daj tistemu, ki te prosi« je univerzalna in zajema tudi tiste, ki te ne marajo. Vse to so »Kristusove zdravilne zapovedi«, torej del tistega *zdravilnega nauka* iz Drugega pisma Timoteju. Popačenje nauka je za Luthra tudi praksa *milosti*, milodarov, dajanja *vbogajme* ob raznih priložnostih, kar izterjuje Cerkev, medtem ko bi bila prava pot poskrbeti za revne in zapostavljene. Ob tem Luther ošvrkne tudi prakso odpustkov kot plačila za darove. Darovi, ki se uporabljajo za gradnjo in krasitev cerkva, bi morali biti reducirani na tisto, kar je res potrebno. Potrebna je redukcija *neznosnih bremen*, za kar mora poskrbeti posvetna in duhovska gosposka. Skrb za cerkve in za reveže naj bo naložena mestom in trgom, tako naj se sklene na koncilu. Posebej pa Luther zavrača tolmačenje, da je pomoč potrebnim upravičena šele v skrajni stiski. Graditi je treba na medsebojni pomoči.

Naslednja tema je posojanje. Luthrovo izhodišče je evangelij: »In če te kdo prosi, mu daj, in če se hoče kaj sposoditi od tebe, mu ne pokaži hrbita« (Mt 3,42). Pri posojanju in sposojanju gre za medsebojno pomoč »brez vsakega pribitka in obremenitve«. In tudi tu je pravo krščansko ravnanje – pomoč vsakomur, ki jo potrebuje. Kdor pa pričakuje ob vračilu pribitek, »ta ne posoja, prodaja pa tudi ne, zato mora to biti dobičkarstvo«. Pravo posojanje je torej samo brezobrestno. In Luther nadaljuje: »Iz tega sledi, da so dobičkarji vsi tisti, ki posojajo svojemu bližnjemu vino, pšenico, denar in kar je še takega tako, da bližnjike zavezujejo na obresti po enem letu ali po navedenem času ali pa jih obremenijo ali preobremenijo s tem, da morajo vrniti nekaj drugega ali pa boljšega od tistega, kar so posodili.« Zahteva po kakršnemkoli pribitku vrednosti k posojenemu je za Luthra dobičkarstvo.

Drugi del sermona se začenja z opredelitvijo drugih načinov, »kako ravnati s časnimi dobrinami, denimo kupovati, dedovati, podeljevati in podobno«. Ti so urejeni pravno in za etično presojo pri njih veljajo splošna načela. Drugače pa je z *obrestnim kupovanjem*, torej kupovanjem na kredit s tako ali drugačno obrestno mero. Luther pravi:

Čeravno je to obrestno kupovanje zdaj odobreno kot primeren nakup in dopuščeno trgovanje, je vendarle zaradi mnogih vzrokov odurno

in sovražno. Prvič, ker je nova okretna izmišljena reč, posebej v teh zadnjih nevarnih časih, ko ni bilo iznajdenega več nič dobrega ter se čut in misli vseh ljudi nebrzdano ženejo za dobrinami, častmi in nasladi, pa pri starih za to kupčijo ne najdemo nobenega primera. In tudi Pavel opisuje ta čas, ko bo iznajdenih mnogo novih zlih trikov. Drugič, kot morajo sami priznavati, da ima, kakor je ugodna, vendarle slab sloves in spotikljivo podobo, in sv. Pavel zapoveduje, naj se izogibamo vsaki zli spotikljivi podobi, tudi če bi bila sicer sama na sebi ugodna in primerna. Ab omni specie mala abstinete vos. (1 Tes 5,22 po Vulgati). »Zla, pa naj bo kakršnokoli, se vzdržite«.

Spet smo pri *nevarnem času* iz 2 Tim 4,3–4. Nove ekonomske iznajdbe niso *nič dobrega*. Luther o njih govori enako, kot mi danes presojava različne bančne »iznajdbe«, denimo »produkte«, ki so sprožili krizo leta 2008. Problematičnost kreditnih kupčij vidi Luther v tem, da ob kreditih z njihovimi obrestmi »propadajo dežela in ljudje«. Vir zla je v tem, da tvega le prejemnik kredita, dajalec kredita pa varno pobere obresti. Čiste finančnike Luther imenuje »obrestnjaki« (zinsjuncker) in pravi: »Zato ker se obresti kupujejo z golim denarjem, nenajavljeno in nedoločeno, ne bi smelo biti dovoljeno, da se osnova obresti še posebej, kot je zdaj navada, naloži med velikimi trgovci in v tveganostih na neko splošno in neimenovano osnovo. Zakaj s tem pridajajo naravi in bistvu [*art*] denarja to, kar je pač le njegova usoda in naključje.«

Desetič. Dalje pravim: Ni dovolj, da je osnova tu gotova in imenovana, temveč mora biti prikazana jasno, kos za kosom, in izkazan mora biti denar in obresti nanj. Tako namreč: hiša, vrt, travnik, ribnik, živina, in vse to še prosto, neprodano in neobremenjeno, ne pa da se slepomiši na splošno ali pa je posest na veliko obremenjena. Zakaj kjer se to ne zgodi, tam mora biti kako mesto ali siromak prodan v vreči ter zaradi slepega nakupa do dna propasti, kot zdaj videvamo, da se to godi v mnogih velikih mestih gospostvih. To je vzrok. Zakaj kako mesto lahko izgublja trgovino, meščanov postane manj, hiše pogorijo, polja, travniki in vsa zemljišča propadajo, in sleherni hiši se zmanjšuje posest in živina, več imajo otrok, ali pa so sicer obteženi z nezgodo; in tako imetje polzi proč, pa vendarle ostaja slepi nakup, ki je bil storjen na vso množino v občini. Tako mora uboga preostala posest nositi breme in stroške vse

prejšnje polne množine, to pa ne more biti pravično in ne sme nikoli več biti. Pri tem je kupec zagotov svojih obresti in ni v tveganosti, kar je proti naravi slehernega nakupa. In to se ne zgodi, kjer je bilo izrecno dogovorjeno kos za kosom, temveč naj obresti ostanejo, peljejo, [tam] plete in opleta enako kot njegove osnove, kot je prav.

Enajstič. In to je edino opravljanje tega nakupa, tako da on ni dobičkar ter naredi več kot vsi interesi: da ima obrestni junak [*zins juncker*] svoje obresti v vsej tveganosti in jih je negotov tako kot vseh drugih svojih imetkov. Zakaj obrestnik [*zins man*] s svojim imetkom je podvržen Božji oblasti, na razne načine je na škodi od smrti, bolezni, povodnji, ognja, viharjev, toče, strele, dežja, volkov, zveri in zlih ljudi. Vse te tveganosti skupaj naj zadevajo obrestnega gospoda [*zinsherr*], saj na tej osnovi in ne na kaki drugi stoje njegove obresti. Tudi mu prej ne pritičejo obresti za njegov denar, razen če obrestnik ali prodajalec imetka to izrecno določi in more svoje delo rabiti prosto, zdravo in brez ovir. To se potrjuje iz pameti, narave in vseh pravic, ki tu soglasno pravijo, da tveganost prodane reči stoji pri kupcu, zakaj prodajalec ni dolžan varovati kupčevega blaga. Ko tako kupim obresti na neko imenovano osnovo, ne kupim osnove, temveč delo in trud obrestnika na tej osnovi, s katerim naj mi donaša moje obresti. Zato ostajajo pri meni vsa tveganja, ki morejo ovirati takšno delo obrestnika, kolikor se to dogodi brez njegove krivde in neizpolnitve, najsibo zaradi elementarnih sil, zveri, ljudi, bolezni ali kakor se že reče ali se pripeti, v čemer ima obrestnik enako velik interes kot obrestni gospod. Ko se mu tako po storjenem trudu delo ne posreči, naj reče in sme prosto reči svojemu obrestnemu gospodu: To leto ti nisem nič dolžan, zakaj prodal sem ti svoje delo in trud donesti obresti na tem in tem imetku; to mi ni uspelo; škoda je tvoja in ne moja. Zakaj če hočeš imeti interes zraven dobiti, moraš imeti tudi interes zraven zgubiti, kakor to zahteva natura vsake kupčije. In tisti obrestni gospodje, ki tega nočejo posoditi, so tako brumni⁷ kot roparji in morilci in iz siromaka trgajo njegov imetek in hrano. Gorje jim.

7 Slovenska beseda »brumen« izvirja iz nemškega *frum* oziroma *from*, iz katere se je razvila moderna oblika *fromm*; današnji pomen se je premaknil na »pobožen«, a pri Luthru, ki izmenično piše *frum* in *from*, ima beseda pomen, ki ustreza grškemu *dika-ios* – »tisti, ki dela prav«, v SSP neokretno prevedeno s »pravičen«; za to, da si lahko »pravičen«, potrebuješ vsaj kanček oblasti; za to, da »delaš prav«, da si »brumen«, moraš biti le »dobro drevo«, ki rodi dober sad, kot pravi evangelij.

Na koncu prehaja Luther na višino obresti:

Ni pa moje delo to, da bi pokazal, kje naj se da odstotkov pet, štiri ali šest. Naj ostane pri sodbi pravičnih, naj se tam, kjer je osnova tako dobra in bogata, lahko vzame šest. A takole mislim in opozarjam: Če se hočemo ravnati po Kristusovi zapovedi v prvih treh stopnjah, naj obrestni nakup ne bo tako splošen ali nujen, razen v velikih opaznih vsotah in solidnih imetkih. Vdira pa v groše in krajcarje in prek sebe tja dol v prav majhne vsote, ki bi jih zlahka dali zraven ali posodili naravnano po Kristusovi zapovedi, in to bi vendar ne bilo imenovano lakomnost.

Štirinajstič. Najti pa jih je kar nekaj, ki ne jemljejo samo v majhnih imetkih, temveč tudi preveč: sedem, osem, devet, deset odstotkov. To naj si ogledajo oblastniki. Tu skrivaj izsesavajo ubogo preprosto ljudstvo in ga težko zatirajo. Zato se dogaja tudi, da taki roparji in dobičkarji (kot tirani in roparji zaslužijo) mnogokrat nenaravno umro in hodeči zapadejo smrti ali kako drugače strašno preminejo. Zakaj Bog je sodnik za uboge in potrebne, kot sam pravi večkrat v Stari zavezi.

Luther spis zaključuje z zaskrbljenostjo ustanov, da bi jim zmanjkalo sredstev, in jo zavrča.

6

Sermon *O bogatašu in ubogem Lazarju*⁸ je homilija na temo istoimenske prilike v Lukovem evangeliju.⁹ V prvem delu sermona je govor

- 8 *Eyn Sermon auff das Euangelion von dem Reychen man vnd armen Lasaro. Luce am XVI. (1523) 19 strani.*
- 9 Sklicuje se na nauk iz Lk 16:19–31, ki se glasi v SSP: ¹⁹Živel je bogataš. Oblečel se je v škrlat in dragoceno tkanino ter se dan na dan sijajno gostil. ²⁰Pri njegovih vratih pa je ležal revež, ki mu je bilo ime Lazar in je imel polno ran po telesu. ²¹Rad bi se najedel tega [ali: drobtinic], kar je padalo z bogataševe mize, in celo psi so prihajali in lizali njegove rane. ²²Revež je umrl in angeli so ga odnesli v Abrahamovo naročje. Tudi bogataš je umrl in bil pokopan. ²³In ko je v podzemlju trpel muke, je povzdignil oči in od daleč videl Abrahama in Lazarja v njegovem naročju. ²⁴Zaklical je: »Oče Abraham, usmili se me in pošlji Lazarja, da pomoči konec svojega prsta v vodo in mi ohladi jezik, kajti trpim v tem plamenu.« ²⁵Abraham mu je rekel: »Otrok, spomni se, da si v življenju dobil svoje dobro, Lazar pa prav tako hudo. Zdaj je on tukaj in potolažen, ti pa trpiš. ²⁶Vrh tega je med nami in vami velik prepad, tako da tisti, ki bi hoteli od

o bogataševi brezčutnosti v uživanju, o povsem nesocialnem odnosu do reveža. Bogataš je brez empatije. Po smrti pa pride do izravnave.

V drugem delu je v središču Lazar in njegova vera, obenem pa je poudarjeno poistovetenje: mi vsi bodimo verni Lazar. Tretji del je Luthrova razlaga nekaterih teoloških vprašanj posmrtnosti; med drugim, ali je smiselno moliti za mrtve. Odločno pa zavrača ideje, da bi se mrtveci vračali na zemljo in strašili.

7

Najobsežnejše besedilo je navodilo *Fararjem, da pridigajo zoper dobičkarstvo. Opomnjenje*.¹⁰ Spis je iz leta 1540. Luther pravi na začetku, da je zoper dobičkarstvo pisal »pred petnajstimi leti«; očitno misli na skupno izdajo prvih dveh spisov, ki je izšla 1525, in ne na nastanek Velikega sermona *O dobičkarstvu*, ki je pet let starejši in tam ponatisnjen. Luthrovo tiho izhodišče je mesto iz Novega testameta:

Oznanjuj besedo, vztrajaj v ugodnih in neugodnih okoliščinah. Prepričaj, grajaj, spodbujaj z vso potrpežljivostjo in poučevanjem. Prišel bo namreč čas, ko nekateri ne bodo prenesli zdravnega nauka, ampak si bodo po svojih željah poiskali veliko učiteljev, ker hočejo ustreči svojim ušesom in bodo ušesa obračali proč od resnice ter zabredli v bajke. Ti pa bodi v vsem trezen, pretrpi nadloge, opravi delo pridigarja evangelija in izpolni svojo službo (2 Tim 4,2–5, prilagojeno Luthrovemu prevodu v Bibliji).

Luther tu strogo loči med tistim, kar je naloga fararja oziroma pridigarja, kaj je strokovno področje pravnikov, kaj pa so naloge in ingerence

tod priti k vam, ne morejo, pa tudi od tam se ne da priti k nam.«²⁷Nato mu je bogataš rekel: »Prosim te torej, oče, da ga pošleš v hišo mojega očeta.«²⁸Imam namreč pet bratov in posvari naj jih, da tudi oni ne pridejo v ta kraj mučenja!«²⁹Abraham mu je dejal: »Imajo Mojzesa in preroke, te naj poslušajo!«³⁰Ta pa mu je odvrnil: »Ne, oče Abraham, toda če pojde kdo od teh mrtvih k njim, se bodo spreobrnil.«³¹On pa mu je dejal: »Če ne poslušajo Mojzesa in prerokov, se ne bodo dali prepričati, četudi kdo vstane od mrtvih.«

10 *An die Pfarrherrn Wider den Wucher zu predigen. Vermanung*. Izšlo leta 1540, 92 strani v manjšem formatu.

oblasti. Od fararja pa zahteva, naj se ne pusti odvrniti od svoje naloge, tudi če s tem postane nepopularen. Njegova dolžnost je, da zvesto opozarja na zahteve evangelija in nauke iz delovanja velikih osebnosti, tako po poročilih iz biblije kot po zgodovinskih virih.

Najprej ponovno podčrtava razliko med posojanjem v izvornem pomenu besede in pridobitnim posojanjem: Posojanje, o katerem je beseda v Bibliji, je samo posojanje v izvornem pomenu, ko kdo da drugemu za določen čas na razpolago predmete, določeno količino hrane ali pa določeno vsoto denarja, oni pa mu ob dogovorjenem času vrne posojeno v enaki vrednosti (nepokvarjene predmete, enako količino hrane iste kvalitete, isto vsoto denarja). Luther polaga fararju oziroma pridigarju na srce, naj vztraja na biblični razlagi posojanja, za katero najde potrdila tako v Starem kot v Novem testamentu. Pridobitno posojanje pa je dobičkarstvo in zato hud greh.

Nato Luther navaja, kako zavrni argument »vsi delajo tako«.

Navaja argumente zoper tezo »brez materialnega interesa bi se ne posojalo, temveč bi se kopicilo«.

Zavrača argumentacijo, češ da je kreditno posojanje »delanje usluge«.

Pojasnuje, kaj pomeni, če se izposodnik ne drži roka vračila, in nastane posojevalcu zaradi izgubljenega lastnega posla škoda. Toda tega, da posojevalec ni mogel ob roku do lastnega denarja in z njim razpolagati, ni mogoče enačiti s tistim, kar naj bi bil *duplex interesse* (dvojni interes: izgubljeni dobiček in še izgubljeni pričakovani dobiček); danes se s tožbami zaradi izgubljenega pričakovanega dobička srečujemo v spornih mednarodnih sporazumih kot Ceta in TTIP, kjer bi kompanije tožile državo zaradi izgube pričakovanega dobička.

V središču Luthrove kritike je praksa kreditiranja, kjer dajalec kredita prejme dobiček, vse tveganje pa je pri kreditojemalcu. Druga velika tema so dolгови in njihov odpis; tu se Luther sklicuje tako na Stari testament kot na antično zgodovino, denimo na Nehemijo in na Solona. V razpravah o aktualnem grškem dolgu bi bilo nemškemu finančnemu ministru Schäubleju treba priporočiti branje Luthrovih argumentov za odpis dolgov. Luthru je tudi ves čas pred očmi državna oblast in njene naloge v regulaciji; tu seveda govori o knezih in cesarjih oziroma o vladarjih. Luther tudi ne pozabi omeniti, kako gluhi so finančniki za vse

argumente, kako prezirajo znanost, celo tisto, ki govori po njihovi vseči.¹¹

Sovražnost do znanosti in vednosti o družbi, ki jo Luther opaža pri finančnikih 16. stoletja, je trajna lastnost merkantilizma, zelo jo doživljamo dandanes. To zaničevanje znanosti spada v neoliberalno agendo že od Reagana in Margaret Thatcher naprej. Kar naprej se potrjuje izrek: Kar je bilo res na začetku, je res šele na koncu, in kar je res na koncu, je bilo res že v začetku.

Kot rečeno, pa Luther zelo jasno načrtava področje pravne stroke in se vanj spušča samo toliko, kolikor se pravne rešitve kažejo kot moralno sporne.

Pomemben je tudi naslednji razmislek o črki in duhu pravnih določil:

»Zakaj nikoli ne bodo iznašli tako priostrenega in zagotovega prava, da bi moglo zajeti vsa naključja in okoliščine, kot uči Aristoteles v Etiki V. o epiikiji.«

Mišljena je *epieikeia* »primernost« iz znamenitega 14. poglavja Aristotelove *Nikomahove etike*. Aristoteles tu obravnava vprašanje zakona in težav, ki nastajajo z njegovo uporabo. Na te težave je pred njim opozoril Platon: izhajajoč iz težav, ki nastajajo, če so v družbeni, politični in moralni praksi norme ravnanja enoumno fiksirane, zato ni bil za zapisani zakon, temveč je iskal rešitev v živem reprezentantu zakona, to bi bil »mož, kraljevski po vednosti« (v spisu *Politikos* 294a 7s). V nasprotju z njim vztraja Aristoteles na tem, da človeško moralno življenje zagotavlja *nomos*, zakon. Njegov argument je, da je bolje, če ti vlada zakon, kot

11 Takole pravi:

»(A)postolom in dedičem njihove službe [...] je hudič posebno sovražen, zato ker morajo zaradi službe javno grajati pregrehe, tega pa nočejo in ne znajo trpeti kmet, meščan, plemič, knez in vladarji, temveč hočejo (tako kot njihov bog in gospod, hudič) nekaznovano, svobodno početi, kar se jim zahoče, in biti v tem zraven še ljubljeni in pohvaljeni. Zato [je] hudič sovražen [...] vsem, ki študirajo, ali, kot jih imenuje, postajajo pisarji. Zakaj skrbi ga, da bi kak pisar ali učenjak postal pridigar, in da bi kak hudoben farar mogel kdaj postati brumen. Nobenega od teh ne trpi v svojem kraljestvu. To tudi ni nič čudnega, zato ker bi rad ohranil edinole posojanje, česar nihče ne študira, pač ve, kako kmalu bi propadla oba, farar in knjigar. Zato je sovražen do vseh učenjakov, tudi do tistih, ki mu ne škodijo, temveč mu zelo radi in z veseljem služijo. Verjetno, da je sovražnik tudi vseh peres in gosi, zavoljo gosjih peres za pisanje, ki izvirajo od teh ptičev.«

pa če ti vlada posameznik. Pri tem pa priznava težave, zaradi katerih si je Platon zamislil moža z avtoriteto, ki rešuje dileme konkretnega primera. Rešitev teh težav vidi v znamenitem 14. poglavju *Nikomahove etike* (Luther ga navaja kot *Ethica V.*) v pojmu *epieikeia*, ki pomeni »primernost«, »ustreznost«, »takt in dobrotta«. Prislov *epieikes* pomeni »pravilno v odnosu do drugih ljudi«. Aristoteles v tej zvezi razmišlja, ali sta pravičnost in primernost raznorodna pojma ali nasprotno, imata isto bistvo. Aristotelova rešitev je: zapisani zakon že po svoji naravi ne more prav zadeti v vsakem konkretnem primeru. Rešitev je ravno *epieikeia*: ta popravlja zakon, »kjer je zaradi svoje splošnosti pomanjkljiv«. Rimsko pravo je to razlago prevzelo in ločuje *ius strictum* in *ius aequum*; *aequitas* je latinski prevod za *epieikeia*.

Čeprav je Aristotelovo pojmovanje prevzel v svojo filozofijo tudi Tomaž Akvinski, posttridentinska rimskokatoliška moralna teologija ravno zaradi konfesionalne polemike ni prevzela poudarkov v smeri epiikije, temveč je stvar reducirala zgolj na zakonitost. Šele v 20. stoletju se je razprava spet vrnila k pretresu teh vprašanj. V evangeličanski teologiji pa razprava nikoli ni zamrla.

Luther navaja iz zgodovine in iz biblije primere, kako so modri oblastniki posegali po razdolževanju prebivalstva; navaja Solonove reforme, ukrepe Aleksandra Makedonskega, ukrepe iz rimske zgodovine, iz Starega testamenta pa Nehemijo (Neh 5) in odpis dolgov. Večkrat poudarja, da bi Nemčija njegovega časa potrebovala svojega Solona, Aleksandra ali Nehemijo.

Zelo jasno poudarja, kaj so naloge fararja, drugačne od nalog oblasti, in dodaja:

A ni moje, da bi sodil, ne glede na to, da bi rad pomagal z nasvetom, da bi nihče ne moral obupati v grehu. Zato mislim, da bi tu moral biti poklican deželni knez, ki bi sam s pametnimi juristi, pridigarji in svetovalci našel primerno sredstvo, *epiikiam* ali *amnestiam*, in bi tako bila vest zadovoljena.

O pojmu *epieikeia* je bila beseda zgoraj.

Ko pa Luther omenja *amnestiam*, gre za pravno odrejeno »pozablje-

nje« dejanja, neskladnega z zapisanim zakonom, torej ravno za amnestijo v današnjem pravnem pomenu.

Ima pa *amnestia*, »pozabljenje«, še neki drug pomen, ki bi nam koristil v razpravah o »spravi«. Po vojnah, posebej še po državljanskih, obstojita dve možni ravnANJI. Eno je *damnatio memoriae* (obsodba in zatrtje spomina), ki zadeva poraženo stran, drugo pa *amnestia* (pozabljenje in odpuščanje), ki je vzajemno in naj zagotavlja trajen mir.

Ta druga *amnestia* je zapisana tudi v westfalskem miru 1648: »večno pozabljenje in amnestija«; obe vojskujoči se strani si vzajemno odpuščata zla dejanja tridesetletne vojne in pozabljata nanje. To seveda pomeni: predajata jih v opis in presojo zgodovinarjem.

Oblast seveda ima jasne naloge v reguliranju. Teh ji nihče ne more odvzeti.

Zadnji del spisa se spet obrača k samim etičnim podlagam. Obsoja lakomnost, poudarja krščanska načela; definira, kaj je podarjanje, kaj posojanje. Poudarja zapoved služenja. Obsoja dobičkarstvo kot hudičevo početje. Toda v razkrinkavanju tega hudičevega početja je oblast nemočna, včasih pa tudi prelena, zato je tu velika naloga fararja. Dobičkarji se delajo brumne in bogaboječe. Tu je tudi dosti zlaganega trpljenja in mučeništva.

Pogled na razne stanove v družbi tudi pokaže, da se ne držijo krščanskih načel: ne kmetje, ne meščani, ne plemiči niso odprtih src za zahteve po krščanskem življenju. Fararji s svojimi krščanskimi nauki naletijo pri njih in tudi pri dostojanstvenikih na nerazumevanje, celo na sovražnost. Njihov nauk zavračajo, češ, ne bodo nam fararji gospodovali. In nadaljuje: »Zato, pravim, ti ne govoriyo tega zato, ker bi jih skrbelo, da hočejo fararji postati gospodarji. Pač pa delajo tak hrup iz velike samovoljnosti, zato da bi pridušili pridigarsko službo in se lahko osvobodili in naredili varne pred tem, da bi slišali resnico o tem, kako zaslužijo kazen. A na take ljudi se evangelij ne more opirati, drugače bi hitro propadel. Mi pa jih moramo imeti, če naj sicer zavoljo Kristusa trpimo zlo. Zakaj tudi od naših mora pač biti izpolnjeno tisto, kar pravi Gospod: Noben prerok ni sprejet v svoji domovini.« In dalje: »Ne bere se, da bi kateregakoli preroka umorili okoliški pogani ali sovražniki, temveč so jih preganjali Božje ljudstvo in njegovi kralji ...« Potem ko ironično zavrže izgovore dobičkarjev, češ da

ne delajo najhujšega, konča z zadnjim opominom fararju: »Kar pusti jih, naj gredo, in kot je zgoraj rečeno, glej, farar, da sebe ne narediš deležnega njihovih grehov. Pusti jih, naj umro kot psi in da jih hudič požre s telesom in dušo. Ne pusti jih ne k zakramentu, ne h krstu, ne v enotnost krščanske skupnosti. Zakaj prišla bo nadloga nad Nemčijo, kakršna ne more dolgo izostajati, in bo zaradi lakomnosti in dobičkarstva, ki sta glavna smrtna greha; zato bomo morali vsi trpeti Božjo jezo in šibo, zato ker smo pri nas trpeli take preklete ljudi, jih nismo ne kaznovali ne ovirali, temveč smo imeli z njimi skupnost. In posebno knezi in gospodje bodo morali hudo odgovarjati za to, da zaman nosijo meč in puščajo takšne morilce in roparje (dobičkarje in lakomneže), da prosto morijo in ropajo v njihovih deželah z dobičkarstvom in samovoljno dražitvijo. In čeprav lahko zastran svojega lastnega greha ostanejo nekaznovani, jih bo pač Bog kaznoval zavoljo takih tujih grehov, da prihaja do tega, da se osiromašijo in ugonablajo dežela in ljudje ali pa se bo vsaj izsušil njihov rod in usahnil, kot se je mnogim zgodilo.

Zakaj Bog dobičkarstvo in lakomnost bolj sovraži, kot misli katerikoli človek; kajti to ni enkrat umor ali rop, temveč mnogokrat, nenasiten umor in rop, kot smo slišali zgoraj.«

8

Naj zaključim: Luthrova kritika nastajajočega kapitalizma je bila videti in je bila dojemana v njegovem času kot preuranjena. Za kritičnega bralca dandanašnji pa je presenetljivo lucidna. Živimo v času, ko so izginile vse lepo zveneče in olepšujoče besede, ki so se sklicevale na človeka in človeške upe. Ostale so samo še fraze o »racionalizaciji«, »optimiranju«, »maksimiranju profita«. Besede evangelija se berejo kot besede kritike neoliberalizma in turbokapitalizma. V špekulativnem odtegotvanju plačila delavcem se lahko spomnimo besed iz Siraha, ki jih ima pred očmi tudi Luther: »Siromak nima drugega razen malce kruha; kdor ga spravi ob to, je morilec. Kdor komu vzame hrano, ta ubija svojega bližnjega. Kdor delavcu ne da njegovega plačila, je krvolok.«¹²

12 Po Luthrovem prevodu v Bibliji, kjer je mesto v 35. poglavju: Der arm hat nichts/denn ein wenig brod/Wer jn darumb bringt/der ist ein mörder. Wer einem seine narung

In kar je Luther kritiziral še v kali, je danes dominantno. Naj ponovim: »Kar je bilo res v začetku, je res šele na koncu. In kar je res na koncu, je bilo res že v začetku.« In z Luthrom podoživljamo neoliberalizem kot »mnogokraten, nenasiten umor in rop«.

CITIRANI VIRI

- Luther, Martin. (1920) 1925. *Eyn Sermon von dem wucher* [(Veliki) sermon o dobičkarstvu; kot dodatek v ponatisu naslovljen Vom wucher]. V *Von kauffshandlung vnd wucher*. [Strassburg]: [Köpfel].
- – –. (1924) 1925. *Von kauffshandlung vnd wucher*. [Strassburg]: [Köpfel]. Dostop 15. april 2017. <https://books.google.si/books?id=IEFoG-3FArYC&hl=sl>
- – –. 1523. *Eyn Sermon auff das Euangelion von dem Reychen man vnd armen Lasaro: Luce am xvi*. Vuittemberg: Schirlentz. Dostop 15. april 2017. <https://books.google.si/books?id=7eUwJ8yDGZwC&hl=sl>
- – –. 1540. *An die Pfarrherrn Wider den Wucher zu predigen. Vermanung*. Wittemberg: Klug. Dostop 15. april 2017. <https://books.google.si/books?id=xzpbAAAA-cAAJ&hl=sl>
- Marx, Karl in Friedrich Engels. 1976–1982. *Gesamtausgabe (2MEGA) 2/3.1–6 M: Zur Kritik der politischen Ökonomie (Manuskript 1861–1863)*. Berlin: Dietz, 1975–.
- – –. 1979. *Izbrana dela (3MEID) 1–5*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- – –. 1980. *Gesamtausgabe (2MEGA) 2/2 M: Ökonomische Manuskripte und Schriften, 1858–1861*. Berlin: Dietz, 1975–.

nimpt/der tödtet seinen nahesten. Wer dem erbeiter seinen lohn nicht gibt/der ist ein bluthund.

Modernizirani Luthrov prevod umešča to mesto v Sir 34,27–28. V SSP se to mesto prevaja drugače (namesto o delavcu govori o dninarju) in je locirano v Sir 34,21–22.